

DOI: 10.51728/ZRIPF202501003H

Pregledni naučni rad

Review article

Primljeno 18.04.2025.

Prof. dr. sc. Ajdin Huseinspahić

Pravni fakultet Univerziteta u Zenici

ajdinhuseinspahic@unze.ba

UPITNOST POSTOJANJA BISKUPIJE U SREDNJOVJEKOVNOJ DRŽAVI BOSNI

Sažetak

Na meti velikih seoba naroda od IV do VII vijeka našla se i današnja teritorija Bosne i Hercegovine na koju su se doselili Slaveni. Došavši u novu zemlju Južni Slaveni su zatekli starosjedičko stanovništvo koje je, između ostalog, već imalo vrlo šarolik vjerski život. Zapravo, Južni Slaveni su zatekli određen vjerski dualizam pošto je to period razvoja kasnoantičkog kršćanstva, koje se nalazilo u fazi postepenog potiskivanja ilirskih politeističkih kultova mahom naslijeđenih odnosno preuzetih još iz perioda predkršćanskog antičkog Rima. Taj hronološki pregled razvoja vjerskih prilika u Bosni nakon VI vijeka, a koji ćemo dati u nastavku, bi trebao polučiti kvalitetnim osnovama za razumijevanje ispreplitanja različitih vjerskih učenja na području Bosne koje su tu postojale i djelovale u specifičnoj simbiozi i koegzistentnosti, ali ne i ljubavi, kao malo gdje u Evropi tog perioda, koju je karakterisala vjerska isključivost.

U radu ćemo dati pregled razvoja vjerskog života na području Bosne i Huma, a oko kojeg postoje oprečna gledanja. Ključna razlika tih gledanja je u tome što prva grupa autora smatra da je postojala Bosanska biskupija, dok je Crkva bosanska dominirala tek jedan vijek, dok druga grupa autora polazi od toga da je Crkva bosanska jedina vjerska organizacija koje je postojala u Bosni, i to sve do pada Bosne pod osmansku upravu, nakon čega, samo zahvaljujući osmanskom millet sistemu, koegzistiraju

Bošnjani krstjanske, tj. manihejske vjere, Bošnjani katoličke vjere, Bošnjani pravoslavne vjere i Bošnjani islamske vjere.

Ključne riječi: vjera, Bošnjani, srednjovjekovna Bosna, historija religije, Crkva bosanska, katoličanstvo, pravoslavlje, hereza.

UVOD

Društveno-političke prilike u srednjovjekovnoj državi Bosni su bile utoliko kompleksne i specifične koliko je bila specifična i složena njena vjerska orijentacija i organizacija. Poznato je da skoro sve evropske srednjovjekovne države podrazumijevaju i jaku unutrašnju vjersku organizaciju, a koja je najčešće svoj legitimitet crpila iz Rima. Svi oblici organizacije vjerskih institucija u srednjovjekovnim evropskim državama, kontra Svete Stolice, bivali su od strane Rimske kurije proglašeni za heretičke, a samim tim i neprijateljske, čime su te države odnosno vjerski pokreti unutar njih proglašavni legitimnom vojnom metom križarskih pohoda.

U srednjovjekovnoj državi Bosni se vjerske prilike sa jačanjem države i njene samostalnosti i samosvojnosti itekako usložnjavaju. Da bi Rimska kurija Bosnu potčinila sebi i sebi odanim vazalima, poput ugarskog kralja, neumorno i kontinuirano je radila na tome da u Bosni osnuje Bosansku biskupiju, odnosno da preko ustoličenja bosanskog biskupa ovlada društveno-političkim procesima u srednjovjekovnoj državi Bosni. S druge strane, takvim nastojanjima rimskih papa suprotstavljali su se bosanski banovi i kraljevi, odnosno bosanske velmože, dobri Bošnjani, koji su željeli da vladaju svojom zemljom, te da ne budu bilo čiji vazali. Potčinjavanje papi značilo je i potčinjavanje ugarskoj kruni, a što je narušavalo bosansku državnost. To Bošnjani nikako nisu željeli pa su se na razne načine dovijali ne bi li što lukavije izigrali papinu namjeru da uspostavi Bosansku biskupiju sa sjedištem u Bosni. Da bi uspjeli sačuvati svoju autonomiju velmože i vladari u srednjovjekovnoj Bosni su poduzimali aktivnosti na jačanju vlastite crkvene organizacije, a što je podrazumijevalo sabotiranje bilo kakvih ozbiljnih aktivnosti na polju uspostave Bosanske biskupije sa sjedištem u Bosni. Stoga za Bosansku biskupiju možemo kazati da je postojala, po svemu sudeći, samo na papiru.

Imajući u vidu sve navedeno u radu ćemo komparirati rezultate historijskih istraživanja na temu vjerskih prilika u Bosni tokom srednjovjekovlja dajući pregled etapnog razvoja istih, te ukazujući na oprečne stavove autora po pitanju društvenog/pravnog statusa katoličke crkve, odnosno Bosanske biskupije, u Bosni u naznačenom periodu. Istražujući pravno-politički status Bosanske biskupije kroz navedeni rad, mi zapravo tragamo za definiranjem statusa Rimokatoličke crkve u srednjovjekovnoj Bosni, kao i odnosom Rimokatoličke crkve i Crkve bosanske prema bosanskoj vlasteli i vladarima i obrnuto. Posebno ćemo prikazati status Crkve bosanske i njen uticaj na društveno-političke prilike u Bosni u odnosu na uticaj koji je imala Rimokatolička crkva.

1. Vjerske prilike na prostoru Bosne u vrijeme seoba naroda

Da bi stekli što objektivniju sliku o vjerskim prilikama u Bosni i (ne)uspješnim pokušajima etabliranja Bosanske biskupije na njenom području neophodno je ukazati na vjerske prilike koje su u Bosni postojale u vrijeme seoba naroda.

Na prostoru kojim su ovladali doseljenički slavenski elementi zbrisana je i rimskom patrijarhatu podložna crkvena organizacija u dijecezi Ilirik (centri: Salona i Akvileja) i prefekturi Ilirik (centri: Justinijana Prima i Solun) te carigradskom patrijarhatu podložna crkvena organizacija u osvojenom dijelu Trakije. Ujedno, uveliko iščezava i kršćanski identitet pokrštenog dijela predslavenske populacije. Na prostoru koji su osvojili Slaveni kršćanske oaze, prepuštene same sebi, s vremenom su uglavnom politeizirane, bilo pod slavenskim bilo pod utjecajem nekršćanskog autohtonog življa (Kont, 1989:96.). Krajnji rezultat bio je taj da je na prostoru od Alpa do Peloponeza kršćanstvo, koje je u tim krajevima cvalo još od IV vijeka, odjednom krenulo silaznom putanjom. Nestala su i brojna biskupijska sjedišta, dok je cijeli taj teritoriji postao nekršćanski i za Crkvu misijski kraj (Šenjek, 1993:42). U svakom slučaju, urušavanjem crkvene organizacije i kršćanskog identiteta otklonjena je mogućnost da Crkva na zauzetim prostorima, te preostali kršćani budu kristijanizatori novopridošlog slavenskog stanovništva. Time je pak onemogućeno da i nekadašnja linija razdvajanja između rimskog i carigradskog patrijarhata na prostoru

jugoistočne Evrope utiče na podvajanje slavenskih doseljenika (Mrduljaš, 2007:49).

Slaveni sa Labe i Odre su se žestoko odupirali pokršćavanju, a koje im je bilo nametano od strane Nijemaca, tako da je primanje nove vjere preko njemačkog sveštenstva ugrožavalo njihovu državnu samostalnost. Graničeći sa Nijemcima, razbijeni na sitne, međusobno zavađene, dijelove, bojali su se Nijemaca koji su, koristeći njihovu rascjepkanost polahko, ali sigurno širili ne samo duhovni uticaj nad njima nego i svjetovnu vlast. Otpor tih Slavena je trajao 300 godina i bio je praćen slavenskim laviranjima, gdje su Slaveni čak primali, čak odbacivali kršćanstvo (Brückner, 1937:53).

Još je car Porfirogenet kako u djelu *De administrando imperio*, ali i u *Vita Basilii*, pisao da je prihvatanje bizantske vlasti od strane južnoslavenskih plemena bilo praćeno pokršćavanjem. U navedenim djelima Porfirogenet navodi da su se za perioda vladavine Mihajla II, osnivača amorijske dinastije, državni poslovi slabo razvijali, tako da je država bila dovedena do ruba propadanja. Caru Bizantinaca prestala su se tako pokoravati južnoslavenska plemena, postavši „samostalni, pokoravajući se isključivo svojim arhontima“, što je podrazumijevalo otpadanje od kršćanstva. Međutim, u vremenu vladavine Razilija, obavijestivši se o „pravičnosti, dobroti i hrabrosti“ bizantskog cara poslaše mu izaslanike „da se vrate u pokornost prema romejskoj vlasti“, „oni koji od same vjere otpadoše i posve odstupiše od svetog krštenja zatraže da se i oni svrstaju pod čovjekoljubivi jaram romejske vlasti i njihovog vrhovnog pastira“. (Hadžijahić, 1990:113-114).

O stanovništvu koje je zatečeno prilikom dolaska Slavena na područje današnje Bosne i Hercegovine govori i Porfirogenet u svome djelu *De administrando imperio* nazivajući ih Romanima, dok ih *Ljetopis zagorske sklavinije* označava kao „kristjane koji latinski govorahu.“ Dok Porfirogenet kad govori o Romanima pred sobom ima Romane u Primorju, pisac Ljetopisa piše o Romanima u unutrašnjosti. Anonim u XXX poglavlju spisa *De administrando imperio* kohabitaciju slavensko-romanskih odnosa pripisuje u zasluge caru Baziliju (867.-886.) koji je naredio da sva davanja koja su Romani do tada plaćali Bizantu ubuduće plaćaju Slavenima, te da s njima žive u miru (Hadžijahić, 2004:115). Istovremeno je, za vrijeme slavenskog vladara Satimira, koji „poče

ljubiti krstjane i ne da jih progoniti“, došlo do pomirenja Slavena i kršćana „koji latinski govorahu“, u unutrašnjosti Dalmacije. Slaveni u unutrašnjosti su počeli primati kršćanstvo u tom periodu što ih je posebno udaljilo od Romana, koje *Ljetopis zagorske sklavinije* dosljedno naziva „krstjanima.“ Nakon cara Bazilija, odnosno kralja Satimira, a prije Duvanjskog sabora, uspostavljen je određen oblik suživota između Slavena i Romana u unutrašnjosti gdje je prestalo proganjanje Romana. Ljetopis zagorske sklavinije svjedoči da je dio stanovnika „zagorske sklavinije“ pripadao *romanskom etničkom konglomeratu* opisujući teškoće koje su „krstjani“ doživljavali za vrijeme pojedinih paganskih kraljeva „zagorske sklavinije“. O sudbini starog romanskog stanovništva nakon pokršćavanja slavenskih susjeda Ljetopis ne donosi nikakve podatke. Pokršćavanje je bilo glavni činilac povezivanja došljaka i starosjedilaca. M. Hadžijahić navodi da su sve do pokršćavanja među Slavenima vladali odnosi neprijateljstva. Antropološke analize kostura iz IX vijeka s nalazišta Čipuljići kod Bugojna, Vinča kod Beograda, Radolišće i Sveti Erazmo pored Ohridskog jezera pokazuju da nije bilo miješanja slavenskog i dinarskog stanovništva, što znači da su postojale čvrste ženidbene granice među njima dugo nakon doseljavanja Slavena. Obzirom na vrlo jake ćirilometodske tradicije u Bosni i Humu, na koje se nastavlja Crkva bosanska, Bosna i Hum su se u dalmatinskim gradovima nazivali „gotskom zemljom“, pošto su Goti za Dalmatince bili oni koji se u crkvi koriste svojim barbarskim jezikom i pismom, a kao što je poznato rimska crkva se često protivila slavenskoj liturgiji pobijajući „nauk Metodov“, „kojega nema u svetim knjigama“, a „ni Metoda ne nalazimo među svetim piscima“. Poznato je da su na splitskom sinodu 1060. godine latinski prelati tvrdili da je glagoljicu, koju su nazivali „gotskim pismenima“, pronašao neki „Metod, heretik koji je mnogo toga lažnog napisao na slavenskom jeziku protiv pravila vjere, zbog čega je po sudu Božijem bio kažnjen iznenadnom smrću“. Nakon nestanka Gota s povijense pozornice taj naziv je korišten za označavanje heretika kakvim su smatrani oni koji se služe crkvenim knjigama na narodnom jeziku (Hadžijahić, 2004:119).

2. Periodizacija razvoja vjerskih prilika na tlu Bosne i Hercegovine nakon seoba naroda

Prvi period razvoja vjerskog života na području današnje Bosne i Hercegovine možemo smjestiti u vremenski raspon od naseljavanja Slavena, što je dovelo do potpune destrukcije ionako već uništene vjerske prakse na tlu današnje Bosne i Hercegovine, pa do vremena pukog „formalno-pravnog“ (op.a.) „formiranja“ Bosanske biskupije. O kojem brojčanom omjeru je riječ kad je u pitanju doseljeno stanovništvo u odnosu na ljude koje su tu zatekli, teško je govoriti, tako da je nezahvalno i precizirati u kojoj mjeri je dominirala pristigla „paganska politeistička religija“ Slavena prema postojećem kasnoantičkom kršćanstvu (Zilić, *et.al.*, 2023:196).

Drugom fazom možemo označiti period povlačenja „paganstva“ pred kršćanstvom usljed čega formalno-pravno biva formirana *ecclesie Bosnensis* ili Bosanska biskupija, pod patronatom Rimske crkve, a čiji datum formiranja je teško utvrditi, iako je taj proces bio povezan sa širokom misijom širenja kršćanstva među slavenskim narodima, koju su predvodili braća Ćirilo i Metodije. Ova faza razvoja vjerskih prilika u Bosni je okončana polovinom XIII vijeka, kad je odlukom Rimske kurije formalno-pravno sjedište „Bosanske biskupije“ premješteno izvan granica Banovine Bosne, čime je ona postala dijelom ugarske crkvene organizacije, tako da je, osim imena, izgubila svaku vezu sa matičnom zemljom Bosnom, gdje je bila i osnovana. Posljednjih godina druge faze razvoja vjerskih prilika u Bosni dominiraju dominikanci. Inače, sačuvani izvori svjedoče o formalno-pravnom formiranju Bosanske biskupije u periodu između XI i XII vijeka. Paralelno sa postojanjem ove biskupije, u Banovini Bosni je egzistirao samostalni red krstjana. (Zilić, *et.al.*, 2023:196).

Treća faza vjerskog razvoja u Bosni traje od polovine XIII vijeka do polovine XIV vijeka, znači punih 100 godina, a obilježena je formiranjem Crkve bosanske, kao specifične i jedine postojeće crkvene organizacije na tlu Bosne (Zilić, *et.al.*, 2023:197). Navedeno formiranje Crkve bosanske bi zapravo mogli razumijevati kao njeno odlučno i odvažno zauzimanje pozicije političkog faktora u srednjovjekovnoj državi Bosni, sa jačom i strožijom crkvenom organizacijom.

Četvrta faza počinje s dolaskom, odnosno formalnim organiziranjem franjevačkog reda u Bosni 1340. godine, kad je formirana franjevačka vikarija. Franjevcima je dozvoljeno nesmetano djelovanje u Banovini/Kraljevini Bosni, a na polju propovijedanja kršćanstva među stanovništvom, no njihovo djelovanje nije davalo značajnijih rezultata, sve dok se bosanski kraljevi, usljed sve većih prijetnji od strane Osmanlija, nisu okrenuli prema Rimu kao glavnom savezniku u pokušaju spašavanja Kraljevine Bosne. U ovom periodu, a sa sve jačim i bržim širenjem teritorija Banovine Bosne na jug i istok, odnosno na područja kojima su ranije vladali raški kraljevi iz dinastije Nemanjića, u sastav Bosne ulaze i prostori na kojima je dominiralo pravoslavlje, a koje je nakon priključenja Huma Bosni ostalo bez crkvene organizacije. Naime, na tom prostoru nije bilo tragova prisustva bilo kakvih oblika organizacije Srpske pravoslavne crkve (Zilić, *et.al.*, 2023:196). U takvim okolnostima pravoslavno stanovništvo se sa područja Huma moglo povući duboko u Rašku, pod patronat Srpske pravoslavne crkve ili se ostavljeno bez crkvene organizacije asimiliralo. Tako su priključenjem Huma Bosni, Humljani asimilirani u Bošnjane, a koji su u srednjovjekovnoj Bosni bili nosioci plemenskog i teritorijalnog ili zemaljskog imena Bosne i Bosanaca ili Bošnjana (Imamović, 2001:67). U Povelji koju je izdao bosanski ban Stjepan II Kotromanić 15. augusta 1332. godine regulišući pitanje eventualnih sporova između Bošnjana i Dubrovčana, na jedanaest mijesta je spomenuto ime *Bošnjnin* što potvrđuje posebnost naroda srednjovjekovne države Bosne (Nakaš, *et.al.*, 2018:79-80).

Peta faza u razvoju vjerskih prilika u Bosni započela je konverzijom kralja Tomaša na katoličanstvo 1445. godine, kad je franjevačka akcija preuzela dominaciju od Crkve bosanske, kako na dvoru vladara tako i na dvorovima bosanskih velmoža. Znači, nakon opadanja dominacije Crkve bosanske, vjerski primat u Bosni nije preuzela bilo kakva Bosanska biskupija, nego franjevački redovnici, kao misionari, kakvih je bilo i ranije. Devet godina prije, tačnije 25. januara 1436. godine bosanski kralj je izdao povelju u korist bosanskih franjevac. Tim je dokumentom primio sve franjevce i sve samostane Bosanske vikarije u Bosanskom kraljevstvu u svoju zaštitu, posebno u svojim zemljama i posjedima, davši im slobodu da šire u Bosni katoličku vjeru, te da

krste i obraćaju stanovnike bez obzira na spol i životnu dob (Filipović, 2019:327). Taj akt kralja Tvrtka II (404.–1409. i 1421.–1443.) je i zvanično označio početak suzbijanja djelovanja Crkve bosanske kao i progona bosanskih krstjana. Ovaj proces je kulminirao 1459. godine političkim pristiskom na Bosnu i kralja Tomaša (1443.-1461.), nakon pada Smedereva, kad je donesena odluka o zabrani rada i djelovanja Crkve bosanske. Nakon toga intenzivirana je izgradnja katoličkih crkava u Bosni, a što naglo prestaje 1463. godine, kad je Kraljevina Bosna postala žrtvom osmanskih osvajanja (Zilić, *et.al.*, 2023:197).

Sa Osmanlijama je tako došlo i do širenja islama u Bosni, iako su tragovi prisustva islama uočljivi još daleko prije dolaska Osmanlija i njihovog rušenja Kraljevine Bosne. Tome u prilog ide činjenica o pojavi vjerskih misionara koji su širili islam na Balkanu prije dolaska Osmanlija i osvajanja Kraljevine Bosne. Inače, islamsko misionarstvo na Balkanu se vezuje za ime Sarija Saltuka. Obradujući njegovo djelovanje, povijest islama na jugoistoku Evrope možemo podijeliti na tri perioda: a) period do sredine XIII stoljeća, b) drugi period se naslanja na prvi, a karakterizira ga početak Sari Saltukova misionarstva i traje sve negdje do prodora Osmanlija, c) treći period bi bio od dolaska Osmanlija pa sve do danas (M. T. Okić, 2004:165). Sari Saltuk je bio ugledna ličnost i junak drugoga perioda povijesti islama na jugoistoku Evrope. Historijski je dokazano da je sa nekim turskim nomadskim plemenima došao u Evropu 622. hidžretske godine, odnosno 1263. godine (Lokman, 1854).⁵³ Pored toga, značajnu ulogu u širenju islama na područjima zapadnog Balkana su još prije Saltuka-misionara imali trgovci, ali i muslimani u ugarskim vojnim snagama. Zanimljivo je i intrigantno zapažanje o muslimansko-hazarskom plemenu Kalisija-Ismailita koji su se naselili u Slavoniji, Srijemu, te u bosanskim oblastima Usore i Soli. U borbama protiv Bizanta (1150.-1154.) u kojima je učestvovao i bosanski ban Borić (1154.-1164.), kao ugarski saveznik – *simahos*, a ne kao vazal, sa sobom je vodio i grupu muslimana Kalisija, koji su došli na područje sjeveroistočne Bosne. Da su Kalisije služili u vojsci ugarskih kraljeva, svjedoči i Zlatna bula ugarskog kralja Andrije II iz 1222. godine, kojom se iz ugarske državne službe,

⁵³ *Kad Sari Saltuk stiže u Rumeliju-Bijaše to 662. godina*

pored Hebreja, otpuštaju i muslimani što je dovoljan pokazatelj da su bili zastupljeni i u drugim porama društvenog života tadašnje Ugarske (Medanhodžić/Haznadarević, 2023:99-100).

2.1. *Etapna pojava kršćanstva na prostorima srednjovjekovne Bosne*

Iz navedenih vjerskih prilika, posebno onih u prvoj fazi kad dolazi do potiskivanja kasnoantičkog kršćanstva, te u drugoj fazi kad se kršćanstvo vraća u Bosnu kroz *ecclesie Bosnensis* uočavamo dva misijska vala širenja kršćanstva na evropskom potkontinentu. To znači da je slabiji ili jači intenzitet prisustva kršćanstva u srednjovjekovnoj Bosni povezan sa djelovanjima kršćanskih misionara i redovnika, a nikako stabilne, organizirane i čvrste crkvene organizacije poput Bosanske biskupije koja je po svemu sudeći postojala smo na papiru i u planovima rimskih papa.

Prvi val širenja kršćanstva na evropskom potkontinentu je bio onaj starokršćanski koji se odvijao i ranije, ali je tek sa Milanskim ediktom iz 313. godine i državnom podrškom koju mu je pružio car Konstantin sa suvladarem Licinijem, postalo sveprisutno i nezaustavljivo. Drugi val širenja kršćanstva predstavlja spomenuta misija braće Ćirila i Metodija, Bizantinaca iz Soluna, koji su na poziv vladara Velike Moravske, kneza Rastislava 862. godine, a koji je želio da preduhitri dolazak franačkih misionara na njegov teritoriji, od strane bizantskog cara Mihajla III poslani da šire kršćanstvo na domaćem slavenskom jeziku. Da bi taj zadatak ispunili morali su sastaviti Slavenima razumljivo pismo na koje su kanili prevesti liturgijske knjige (Lovrenović, 2006:608).⁵⁴ Međutim, kad je njihova misija u Moravskoj Kneževini doživjele neslavni kraj 867. godine, Konstantin (Ćiril) i Metodije su krenuli nazad u Bizant preko mora, te su se zatekli u Veneciji, gdje su se upustili u intenzivne rasprave sa zapadnim biskupima po pitanju liturgijskog jezika, pošto je tad bilo jako rasprostranjeno mišljenje, ali ne i zvanična dogma, da je Sveto pismo dopušteno pisati i

⁵⁴ U temelju sukoba, na relaciji „pagani-kršćani“, a posebno od misije slavenskih apostola sv. Ćirila i Metoda, stajale su dvije međusobno povezane teme: liturgijska jedinstvenost i crkveni autoritet. Ustrajavanje na ovom političkom kanonu na jednoj i njegovo povremeno dovođenje u pitanje na drugoj strani odredilo je povijest srednjovjekovne Europe.

propovijedati na jednom od tri „sveta jezika“, i to: latinskom, grčkom i hebrejskom. Ovakvim stavovima se žestoko opirao Ćirilo zagovarajući pravo svakog naroda da Boga veliča na svome jeziku i pismu. Kako među biskupima nisu naišli na razumijevanje braća su otišla do rimskog pape Hadrijana II kojeg su upoznali sa službom na slavenskom jeziku. Tako je papa blagosiljao crkvene knjige na slavenskom jeziku, što je značilo da je odobrio i liturgiju na slavenskom jeziku. Međutim, već sljedeći papa Ivan VIII je najprije u dva navrata osudio slavensku liturgiju, da bi je kasnije i on zaštitio. Nakon njega za papu je došao Stjepan V koji je zvanično anatemizirao Ćirila i Metodija. Zajedno sa braćom iz Rima je protjeran i njihov zaštitnik, savjetnik bivšeg pape i jedan od najučenijih ljudi na zapadu, Anastazije Bibliotekar (Zilić, *et.al.*, 2023:199).

Glavna posljedica širenja kršćanstva, prema nekim istraživačima, je uspostava Bosanske biskupije, koja je jurisdikcijski pripadala zapadnom kršćanstvu, ali koja je zbog geografske izoliranosti zadržala slavensku liturgiju i domaće ćiriličko pismo, koje će se na ovom prostoru početi razvijati u zasebnu redakciju, poznatu iz povelja, pisama i evanđelja kasnijeg vremena (Nakaš, 2012:161-180). Nadležnost nad Bosanskom biskupijom, koja je, prema tim istraživačima, postojala, mada detalja o njenoj organizaciji, biskupima i sl. nemamo, često se mijenjala između Splitske i Dubrovačke nadbiskupije, dok podatke o jurisdikciji Barske nadbiskupije možemo smatrati falsifikatom (Zilić, *et.al.*, 2023:200). Povezanost Bosanske biskupije i Banovine Bosne sa Rimskom crkvom su izgleda prekinute nakon posljednjeg čina širenja Bizantskog carstva prema zapadu, u vrijeme vladavine Manojla Komnena, koji je umro 1180. godine. Zbog toga je papi Aleksandru III, nakon careve smrti i povlačenja bizantske dominacije s područja Bosne trebalo priznanje njegove jurisdikcije nad Bosnom, a kojom je tad vladao Kulin ban (1180.-1204.). Iz tog razloga papa je poslao svoga legata Teobalda u Bosnu (Nakaš, *et.al.*, 2018:31; Imamović, 2001:67).⁵⁵

⁵⁵ „Ban Kulin spominje se prvi put odmah nakon smrti bizantskog cara Manuela Komnena (1143–1180), u kontekstu već ustaljenog vladara. Papski legat Teobald uputio mu je 1180. pismo u kojem ga je nazvao plemenitim i moćnim mužem i titulirao ga kao velikog bana Bosne. Legat je zatražio pošiljku dvaju sluga i kože

Ukoliko bi govorili o trećoj fazi širenja kršćanstva u Bosni, prije bi mogli konstatovati da se radi o katolizaciji, jer nakon što je ugarskim zahtjevom, a papinskom dozvolom Bosanska biskupija, najprije podvrgnuta Kaločkoj nadbiskupiji, prebačena je izvan granica Banovine Bosne u Đakovo, unutar okvira Ugarske kraljevine. Tako je došlo do prekidanja svakog oblika institucionalne povezanosti između Bosne i Rimske crkve (mada je otvoreno pitanje da li je uopšte postojala institucionalna povezanost između Banovine Bosne i Rimokatoličke crkve preko Bosanske biskupije op.a.). To je primjer bez presedana u srednjovjekovnoj Evropi. Bosanski biskupi nisu imali bilo kakvu relevantnost za vjerske prilike u bosanskoj srednjovjekovnoj državi (Zilić, *et.al.*, 2023:201).

U godinama koje su uslijedile, odnosno u periodu između 1270.-1280. godine u Banovini Bosni je jasno i nedvosmisleno etablirana Crkva bosanska koja je hrabro i odlučno potisnula nametljivu i neetabliranu Bosansku biskupiju koja je, očigledno je to, postojala samo na papiru kao papina, samo željena, a nikada ostvarena, funkcionalna crkvena organizacija u Bosni. Bez obzira, bila ona heretička ili pravovjerna, dualistička ili šizmatička, Crkva bosanska je pripadala kršćanskom svijetu, ali ne onom rimokatoličkom niti istočno-pravoslavnom. Shodno tome, proces dolaska franjevaca u XIV vijeku možemo smatrati procesom rekatolizacije. Inače, kao proces dolaska franjevaca u Bosnu određeni autori uzimaju 1291. godinu kad je tadašnji vladar Mačvanske Banovine, srpski kralj Dragutin pozvao papu da u Bosnu, čiju je državnost u periodu nakon 1235. uzurpirali ugarski kraljevi, pošalje franjevece (Imamović, 2001:68). Dvojica franjevaca koji se često vežu za raškog kralja Dragutina, odnosno za njegov poziv rimskoj kuriji 1291. godine da franjevece pošalju u Bosnu, prema nalazima N. Kalić nisu tačni. Zapravo franjevci su

od kuna za spas duše i kao simbolički znak vraćanja pod okrilje rimskog pape. Političke prilike u regiji značajno su se promijenile. Vlast u Bizantu prigrabio je carev rođak Andronik Komnen, dok je u prijestolnici nastalo rastrojstvo. Okupili su se protivnici Carstva: Srbi, Mađari i Normani iz južne Italije, koji su 1182/83. prodrli do Sofije.“ Adis Zilić, „Politički odnosi s Bizantom, Ugarskom, papstvom, Srbijom i Dubrovnikom“,

Vidjeti: <https://stav.ba/vijest/zilic-politicki-odnosi-s-bizantom-ugarskom-papstvom-srbijom-i-dubrovnikom/25992> (15.05.2024.)

poslani u državu Rašku, a ne u Bosnu. Ona smatra da J. Šidak iznenađuje svojom tvrdnjom da je franjevačka inkvizitorska služba počela već 1291. godine pozivajući se pri tome na pismo i odgovor pape Nikole IV kralju Dragutinu kao dokaz da su tada poslana u Bosnu zaista dvojica inkvizitora (Šidak, 1954:249-259). Na ovako maglovito pismo provincijal se po svoj prilici, kako navodi N. Klaić uopće nije pokrenuo, a još manje bismo smjeli tvrditi, kako to čini J. Šidak, da se ustanova dvojice franjevačkih inkvizitora već krajem XIII vijeka u Bosni učvrstila, a za šta navodno zasluge pripadaju Bonifaciju VIII (Klaić, 1994:202).

Tek od vremena vladavine kralja Tomaša ostvaren je blizak kontakt s rimskom kurijom, što je dovelo do toga da ovaj kralj prema riječima pape Nikole V, bude „prvi među bosanskim vladarima, koji je primio svetu katoličku vjeru.“ (Theiner, 1862:237).

Potpun trijumf kršćanstva i franjevačke misije desio se nakon 1459. godine i zvaničnog ukidanja Crkve bosanske od strane kralja Tomaša, kad počinju u mnogim gradovima i naseljima nicati nove crkve. Tako su nove crkve podizane u Jajcu, Bobovcu, Tešnju, Zvorniku, Vranduku, Kupresu, Jezeru, Podmilačju i u drugim mjestima. Papinski legat u Bosni, hvarski biskup Toma Tomasini, inače jedan od najzaslužnijih pojedinaca za uspostavu dobrih odnosa Kraljevine Bosne i Rimske kurije, slavodobitno je tih dana pisao generalu franjevačkog reda da „patareni u Bosni iščezavaju pred franjevcima kao vosak na vatri.“ (Fermedžin, 1892:901).

3. (Ne)utemeljenost postojanja Bosanske biskupije u srednjovjekovnoj državi Bosni

Biskupija, kao osnovna jedinica organizacije kršćanske vjere, ima tradiciju postojanja na današnjem bosanskohercegovačkom prostoru još od kasnoantičkih vremena, tj. iz perioda Rimskog Carstva, odnosno vremena kad nije ni postojala Banovina Bosna kao država. Centralni dio Bosne bio je tad u sastavu Bestoenske biskupije, dok su rubni dijelovi ulazili u sastav nekoliko drugih biskupija: Sarsenterska, Ludrumska, Mukurska, Balojenska i Naronitanska biskupija, čija su središta bila u Bosni i njenoj danas susjednim zemljama (Dž. Dautović, 2021:75-92).

Nakon raspada političke, a zatim i crkvene organizacije na području Balkana uslijed navale barbarskih naroda i seobe naroda, u vremenu ranog srednjeg vijeka, dolazi do formiranja nove crkvene organizacije – Bosanske biskupije (Dž. Dautović, 2021:75-92), o kojoj, ni apologete njenog postojanje, kako tvrde ne znaju mnogo, osim činjenice da je jurisdikcijski pripadala Rimskoj crkvi, kao i da je liturgiju obavljala na narodnom jeziku. Zar ovo odveć nije dovoljno da s pravom sumnjamo u njeno faktičko postojanje, sistemsko organiziranje i djelovanje na tlu Bosne. Ne isključujemo mogućnost da je Bosanska biskupija postojala na papiru, ali je u društveno-političkom, pa ni vjerskom životu srednjovjekovne države Bosne nije bilo, o čemu je svoj, naučno potkrijepljen stav, iznijela i N. Klaić. Od vremena formiranja ove biskupije, nastale uslijed ćirilometodijevske misije širenja kršćanstva, pa do prvih kontakata Bosanske banovine i Rimske kurije, prošlo je mnogo vremena, a papinstvo kao institucija bilo je dobrano reformirano (Dž. Dautović, 2021:75-92). Navedeno samo dodatno opovrgava tvrdnju o realnoj egzistentnosti Bosanske biskupije na tlu Bosne.

Ključno pitanje druge grupe istraživača vjerskih prilika u srednjovjekovnoj Bosni je da li je zaista u XI vijeku osnovana Bosanska katolička biskupija? Oni polaze od toga da dosadašnja historijska nauka nema relevantnih dokaza da je negdje na područjima današnje Bosne u periodu njenog srednjovjekovlja osnovana bosanska katolička biskupija, iako ne negiraju pokušaje njenog osnivanja. Istraživanju navedenog pitanja naučnici su prišli kroz analizu djelovanja papa po tom pitanju u periodu od VII do XIII vijeka, nakon čega su zaključili da nema niti jednog rimskog pape da je osnovao bosansku katoličku biskupiju, te da je imenovao i postavio nekog katoličkog biskupa u Bosni. Po ovom pitanju identična je situacija i sa Istočnom crkvom, jer ni Carigradska patrijaršija nije uspjela osnovati pravoslavnu episkopiju niti arhiepiskopiju u srednjovjekovnoj Bosni. Iako postoje autori poput M. Hadžijahića, S. Vasilj i dr. koji tvrde da je u Bosni postojala katolička biskupija prije one u Đakovu osnovane oko 1250. godine, polazili su od pretpostavki koje su uzimali kao činjenice, na temelju kojih su pisali o Bosanskoj biskupiji.

Pokušavali su tako navedeni autori postojanje Bosanske biskupije vezati za Splitsku, a onda za Dubrovačku metropoliju, ali nema dokaza da je negdje u Bosni osnovana biskupija, da ima svoje

posjede, da se zna ime mjesta, biskupa, da imamo tragove njegovih aktivnosti itd., odnosno da je nešto takvo uopšte zabilježeno u Rimskoj kuriji! Nešto je navodno pokušao papa Alexander III čiji je lagat Teobald formalno prebacio Bosnu u nadležnost Dubrovačke metropolije, izgleda samo na papiru, jer detaljnijih dokaza po tom pitanju nema (Zoranić, 2009:214).⁵⁶

U Enciklopediji Jugoslavije iz 1982. godine, u separatu koji se odnosi na Bosnu nema pravog odgovora na pitanje da li je u srednjovjekovnoj Bosni bilo katoličke biskupije ili nije? U Enciklopediji je navedeno da je položaj katoličke crkve u Bosni bio nesiguran te da se nije izmijenio ni kad je pod pritiskom novog rata 1244. godine ban Ninoslav (1232.-1250.) pristao da prizna katoličkoj crkvi ranije date posjede koji su joj potvrđeni aktom Bele IV. Riječ je o posjedima koje je inkvizicija pokušala oteti od Crkve bosanske, jer i poslije ove darovnice papa je pozvao Kaločkog nadbiskupa na križarski pohod protiv Bosne ovlastivši ga da posjede otete od „heretika“ pokloni svojim kršćanima s pravom nasljedstva. Međutim, kako nije bilo uspjeha po tom pitanju katolički biskup (o kojem nema nikakvih podataka) je napustio zemlju preselivši se u Đakovo 1249. godine, mjestu koje je od 1252. godine ostalo stalnim sjedištem bosanskih katoličkih biskupa (Enciklopedija Jugoslavija, 1982:169).

M. Hadžijahić pretpostavlja da je neko osnovao Bosansku biskupiju između 1067. i 1076. godine, u vrijeme konačne crkvene podjele, što je malo vjerovatno, jer je to period najveće krize Rimske kurije i Carigradske patrijaršije. Navedeni autor prihvata mišljenje Tome Arhiđakona da se solinska, odnosno splitska crkva na području današnje Bosne i Hercegovine prostirala samo do Duvna, a nikako dublje u unutrašnjost zemlje. Navodeći podatak da su prvi bosanski biskupi nosili narodna imena koegzistirajući sa narodnom Crkvom bosanskom, te da su djed Crkve bosanske i biskup postojali paralelno, biskup u Biskupićima, a djed u Moštrama ili Janjićima, Hadžijahić pokušava pomiriti postojanje biskupije i Crkve bosanske (Hadžijahić, 2004:61-65). Možemo li upšte i zamisliti da bi Rimska kurija takvo nešto dopustila u Bosni,

⁵⁶ U vezi sa navedenim istraživači se pozivaju na krivotvorinu barskog biskupa Petra i zetskog kralja Bodina kako su iskoristili antipapu Klementa III Wiberta, nakon čega su se tom krivotvorinom služili mnogi autori.

kao nigdje drugdje?! Čak i kad bi pošli od toga da je postojala neka forma Bosanske biskupije nameće se pitanje njenog rezultata, djelovanja, crkvenih posjeda, katoličkih župa, sveštenstva itd. (Zoranić, 2009:216).

Na pitanje je li bilo katoličkih biskupija, biskupa i katoličanstva u srednjovjekovnoj Bosni stav je zauzeo i S. Đaja, koji je zapisao: „Iz do sada rečenog vidi se da je etabliranje katoličanstva u srednjovjekovnoj Bosni i Hercegovini nailazilo na razne prepreke i ostalo *više projekat nego ostvarenje rimskog establišmenta*.“ (Đaja, 1997:44). Jednako tako Istočna crkva imala je samo djelomično uspjeha u Humu. Očigledno je da su franjevci i to u periodu Matijaša Korvina u Jajačkoj i Srebreničkoj banovini i u Osmansko doba imali tek početne uspjehe u pokatoličavanju dijela Bošnjana i učvršćivanja katoličanstva u dijelovima Bosne i Hercegovine (Zoranić, 2009:217).

S. Ćirković smatra da je uporedo sa herezom u Bosni postojala i rimokatolička crkvena organizacija tj. Bosanska katolička biskupija sa slavenskom liturgijom, koja je bila podređena dubrovačkoj nadbiskupiji (Ćirković, 2020:24). Papa je nakon istrage koju je u Bosni pokrenuo 1232. godine, a koja je pokazala da je bosanski biskup neobrazovan, da ne zna ni formulu krštenja, živeći na selu sa svojim bratom herezizarhom (možemo li uopšte zamisliti Bosansku biskupiju sa ovakvim biskupom? op.a.), već 1247. godine prenio Bosansku biskupiju pod nadležnost nadbiskupa Kaloče u Ugarskoj kraljevini, čime su njena slavenska tradicija i karakter promijenjeni (Smičiklas, 1905:361-365). Premiještanju „*Bosanske biskupije u pokušaju*“ pod patronat Kaločkog nadbiskupa je prethodilo aktiviranje dominikanaca u Bosni koji su primjenjivali inkvizitorske metode, tako da su brojni bosanski heretici spaljeni. U periodu kad je križarsko oružje bilo uspješno, neke reforme su se pokrenule. Rezultati istih su bili: imenovanje učenog latinskog biskupa, podizanje katedrale, obezbijedenje sredstva i zemljišnih posjeda, organiziran kaptol, čak je uvedeno i sakupljanje desetine, baš kao i u *aliarum ecclesiarum de Hungaria* (Ćirković, 2020:25). Međutim, otpor bosanskog plemstva kao i invazija Mongola od 1241.-1242. godine su bili dovoljno jaki uzročnici da bude *poništeno sve što je postignuto na planu uništenja „bosanske hereze“*. (Ćirković, 2020:25).

4. Denuncijacije bosanskih vladara kao povod krstaškim ratovima na srednjovjekovnu državu Bosnu

Za evropski srednji vijek ne možemo kazati da je period u kojem je vladala vjerska tolerancija, a posebno nakon opšte radikalizacije do koje je došlo pojavom protestantske reformacije i promovisanjem krilatice *cuius regio eius religio*. Međutim, na području srednjovjekovne Bosne tolerancija je bila nešto vidljivija, a što je posljedica posebnih političkih prilika u Bosni, a koje su oblikovale jedan poseban odnos prema religiji. Jedan od najznačajnijih pokazatelja postojanja izvjesnog stepena vjerske tolerancije u srednjovjekovnoj Bosni je paralelno i istovremeno postojanje sve tri kršćanske konfesije, koje je prolazilo bez većih incidenata (Zilić, *et.al.*, 2023:201). Međutim, ovdje nije toliko bila u pitanju vjerska tolerancija koliko vjerska manipulacija, a sve zarad sticanja ili očuvanja feudalnih beneficija i privilegija. Ovakvo nešto je bilo nezamislivo u ostalim dijelovima Evrope. Pokretanje prethodno spomenute franjevačke misije u Bosni, i to u vremenu potpune i najjače dominacije Crkve bosanske, kao i opstanak misije u vrlo nepovoljnim političkim odnosima u narednih stotinu godina, najjasniji je pokazatelj nepostojanja vjerskog ekskluziviteta, ali i dovrtljivosti krstjana Crkve bosanske usljed čega nije bilo mjesta bujanju nagona za istrijebljenje drugih i drugačijih. Još jasniji primjer u prilog navedenog je dopuštenosti sklapanja braka u Bosni među različitim konfesijama, bez da je od supruge bilo traženo da napusti vjeru u kojoj je rođena (Dautović, 2019:130-134). Različita konfesionalna pripadnost, odnosno vjersko uvjerenje nije bilo problem u srednjovjekovnoj Bosni ni kod obavljanja vrlo važnih državičkih poslova, pri čemu opet treba zahvaliti pragmatičnosti Crkve bosanske u očuvanju najveće privilegije, a to je Bosna. Nije poznato da je Crkva bosanska stala iza bilo kojeg dokumenta koji bi pozivao na protjerivanje i likvidiranje „inovjernih misionara“. Tako su poslove protovestijara, službenika zaduženog za fiskalnu politiku Kraljevine Bosne pretežno obavljali stranci, pripadnici katoličkog miljea. Neke od tih ličnosti su: prezbiter Ratko, Tripe Buća, Žore i Nikola Bokšić, ali nisu bili rijetki ni domaći ljudi poput Rastoje Milohne, koji je bio katolik. S druge strane, Batalo Šantić, jedan od najvažnijih velikaša na prijelazu XIV u XV vijek, a istovremeno i tepčija na bosanskom

dvoru, bio je privrženi pripadnik Crkve bosanske. U diplomatskim poslovima, članovi hijerarhije Crkve bosanske su imali zapaženo mjesto (Zilić, *et.al.*, 2023:204).

Gotovo svi problemi u srednjovjekovnoj Bosni, a za koje bi mogli kazati da su vjerskog karaktera, bili su uvezeni u Bosnu, odnosno vanjskog porijekla. Prva kategorija takvih „problema“ su bile denuncijacije da se u Bosni čuvaju, štite i šire „heretici“, što je prije svega služilo rimskoj kuriji da oklevetaju i stave metu na čelu bosanskim vladarima, njihovim porodicama, vlasteli, odnosno cjelokupnom narodu Bosne, tj. Bošnjanima. Prva denuncijacija je krenula sa Vukanovim optužbama na Kulina bana kao vladara koji štiti „heretike“, što je bila najteža optužba evropskog srednjovjekovlja (Theiner, 1863:6; Šanjek, 2003:71).

Inače, razlike u tumačenju događaja na Bilinom polju su dijametralne. Dok N. Klaić drži da je to bio „heretički zbor“, N. Malcolm smatra da je Ugarska željela uspostaviti strožiji nadzor nad Bosanskom biskupijom pa se shodno tome u Rimu početkom XIII vijeka zauzimala za potpadanje iste pod jurisdikciju prougarskog nadbiskupa Bernarda u Splitu. Malcolm zastupa stajalište da se vladar Zete tužio papi da su Kulin ban, njegova žena i na hiljade njihovih podanika postali heretici, želeći da prigrabi nešto od bosanske teritorije. Na kraju je Kulin ban neutralizirao krizu tako što je, kako navodi Malcolm, sazvaio skup poglavara katoličke crkve u Bosni 1203. godine na kojem je javno žigosano nekoliko pogrešaka, a koje su se više odnosile na nemar u vršenju vjerskih obreda nego na ozbiljniju doktrinarnu herezu (Malcolm, 2003:40-50). Iz navedenog N. Malcolm pogrešno zaključuje da je sam Kulin ban oduvijek tvrdio da je dobar katolik. Baš naprotiv, podaci dokazuju da je glavni heretik u Vukanovom pismu, prije svega, Kulin sa cijelom porodicom. Nevjerovatno je da N. Malcolm nije koristio nijedan dokaz svojoj tvrdnji kad je skup na Bilinom polju iz 1203. godine označio kao skup poglavara katoličke crkve u Bosni. N. Klaić smatra da Bosanska biskupija nikad nije bila organizirana u Bosni (Zoranić, 2009:263). Prema sadržaju abjuracije iz 1203. godine to nije bio skup poglavara katoličke crkve nego su glavni subjekti tog skupa bili: Kulin ban, za kojeg u pismu zetskog kneza Vukana stoji da je Kulin krivovjernik (Zadro, 2005:28), a ne katolik; predstavnik pape Inoćentija III Ivan de Casamaris – kao stručnjak za ocjenu hereze; Marin – arhiđakon

dubrovački, najvjerojatnije kao prevodilac i bar donekle poznavalac bosanskih krstjana; sedam priora „krstjana“ sa magistrom na čelu kao predstavnika vjernika Crkve bosanske, odnosno manihejske i na kraju veliki broj naroda, naravno Bošnjana, ni Srba ni Hrvata, nego Bošnjana. Abjuraciju je prvo potpisao Kulin ban, a zatim sedam čelnika poglavitih krstjana Crkve bosanske, i to: Dragiša, Dragota, Ljuben, Ljubin, Pribiša, Radoš i Vlado (Šanjek, 1975:56-64).

Cijeli slučaj je završen Bilinopoljskom abjuracijom kojom su se Bošnjani „povinovali“ porukama Ivana de Kazamarisa, papinog izaslanika. Niti jedna odredba Ivanovih preporuka s Bilinog polja, a bilo ih je ukupno trinaest, ne govori da je kapelan u Bosni Ivan zatekao heretike nego krstjane kojima je naložio da se približe zapadnim modelima života u samostanu. Negativna posljedica tog događaja se ogledala u činjenici da su sa papinim izaslanikom Ivanom u Ugarsku, na dvor kralja Emerika, morala poći dvojica od sedam priora te Stjepan, sin Bana Kulina, da bi sporazum bio potpisan i pred ugarskim kraljem 30. aprila iste godine. Ovo je bio presedan priznanja ugarske nadležnosti nad vjerskim pitanjima na području Banovine Bosne, što je bio jedan od krajnjih ciljeva cijelog procesa otpočetog januara 1199. godine (Zilić, *et.al.*, 2023:205). Druga negativna posljedica denuncijacije iz 1199. godine je bila u tome što se Banovina Bosna ni vijekovima nakon svog nestanka nije mogla osloboditi epiteta „teritorije od heretika nastanjene“.

Druga denuncijacija bosanskih vladara je vezana za 1233. godinu i optužbe protiv bosanskih krstjana, odnosno bosanskog bana Mateja Ninoslava, a što je bio uvod u pokretanje križarskog rata protiv Bosne. Tome je prethodila denuncijacija bosanskog biskupa Vladimira 1232. godine, a kojom je smijenjen veliki broj domaćih ljudi na sa čela Bosanske biskupije. Protiv bana Stjepana II (1322.-1353.) također je stigla jedna denuncijacija iz 1337. godine, a posebno se zanimljivim čini slučaj iz 1369. godine, kad denuncijaciju protiv bana Tvrtka I (1353.-1391.), papi Urbanu V, šalje banov brat Vuk, a nakon što je izgubio u bitci za bosansko prijestolje povukavši se u Dubrovnik odakle je tvrdio *da je on*

jedan od rijetkih katolika s bosanskog dvora, dok Tvrtko štiti „heretike“ koji pristižu u Bosnu (Lovrenović, 2006:666).⁵⁷

Najteže nepravilike koje su zadesile Bosnu u srednjem vijeku su križarski ratovi. Izdavane su indulgencije za njegove učesnike, koje su imale rang pohoda na Svetu zemlju, ali i pored svega do križarskog pohoda nije došlo sve dok na tron ugarskog kraljevstva nije došao Bela IV, a na čelu križarske vojske njegov brat herceg Koloman. Tada su i sazrijeli svi uvjeti za križarsku vojnu akciju koja je pokrenuta 1237. godine sa očiglednim uspjesima (Zilić, *et.al.*, 2023:206-207).

Iako se tih godina papa Grgur IX intenzivno bavio Bosnom pišući o veličini uspjeha Kolomonovog vojnog pohoda na Bosnu, te i o mogućnosti gradnje katedrale u Bosni, ipak su svi izgledi da je ugarska vojska u svojim pohodima bila ograničena na prohodni dio zemlje Bosne i Usore, te tok rijeke Bosne, dok su bosanske planine na zapadu i istoku ostale izvan dometa križarskih vojnih pohoda. Banovina Bosna skoro da bi i pala da sa istoka na Ugarsku nisu udarili Mongoli koji su razorili Ugarsko kraljevstvo, smrtno ranili Kolomana, a kralja Belu IV protjerali skroz do Jadrana (Zilić, *et.al.*, 2023:207).⁵⁸ Kasniji pohodi Sigismunda Luksemburškog su dobili epitet križarskih pohoda iako su za mnoge autore to bili tipični ratni sukobi karakteristični za srednjovjekovni period (Zilić, *et.al.*, 2023:207).

Sam ban Ninoslav je dugo održavao veze sa Rimskom kurijom u čemu je izvjesno vrijeme imao uspjeha i pored brojnih i jako teških optužbi za „herezu“ koje su stizale iz Rima. Do konačnog radora između bana Bosne i pape Grgura IX je došlo 1233. godine kad je papa naložio da se s čela Bosanske biskupije

⁵⁷ Usljed ispunjenja uvjeta vezanih za miraz Stjepanove kćeri Elizabete ugarskom kralju Ludoviku I Velikom (1342–1382), Tvrtko se morao 1357. godine odreći veoma vrijednog dijela svoje banovine, zapadnog Huma. Godinu poslije bio je upleten u aferu vezanu za špijuniranje bosanskog biskupa Petra u Đakovu, da bi 1363. godine kralj Ludovik pokrenuo žestoku ofanzivu s ciljem osvajanja Bosne, kojoj je papa Urban V dao karakter križarskog pohoda (Dautović/Dedić, 2016:225).

⁵⁸ Zanimljivo je ovdje istaknuti da su upravo Mongoli bili uzrokom i propasti Kraljevine Bosne, jer su zbog njihovog prodora u egzil prema zapadu krenuli maleni turkmenski narodi, među njima i ogranak plemena Kayi, koji će kasnije formirati Osmansko carstvo, rušitelje Kraljevine Bosne.

smijeni posljednji narodni biskup, a postavi dominikanac Ivan iz Wildenhausena (Jalimam, 1999:68). Ovo je primjer smjene jednog, a ustoličenja drugog bosanskog biskupa, iako su oba bila bez stolice, odnosno biskupske organizacije i hijerarhije kao u drugim zemljama.

Navedne događaje na tlu Bosne možemo smatrati kao malom epizodom velikih priča o sukobu između papinstva i svjetovnih vladara, a u pogledu investiture, odnosno postavljanja biskupa i nadbiskupa što su dugo u svojim rukama držali vladari kao svoje prerogative dovodeći i postavljajući na ta mjesta ljude od svoga povjerenja. Na primjeru Bosne, kriza oko investiture bila je početak procesa koji će se razviti u spomenuti križarski pohod 1237. godine i rezultirati potopunim prekidom institucionalnih veza između Banovine Bosne i Rimske kurije, a do kojeg je došlo polovinom XIII vijeka, nakon ugarskog poraza od strane Mongola (Zilić, *et.al.*, 2023:209). Nakon toga je došlo do izmiještanja Bosanske biskupije u okvire Ugarskog kraljevstva, a čime je ugarski kralj nastojao zacementirati patronatsko pravo ugarskih vladara nad bosanskim teritorijem, barem teoretski, ako ne praktično (Landau, 1975). Za Bosnu je ovaj proces izmiještanja biskupije (*translatio sedis*) imao dalekosežne posljedice, te ga možemo smatrati jednim od najsudbonosnijih događaja u njenoj historiji (Lovrenović, 2010:113-125). Banovina Bosna je postala na taj način, jedini politički subjekat u Evropi pod papinskom jurisdikcijom, a bez zvanično uspostavljene katoličke hijerarhije unutar svojih granica. Pored toga Bosna je bila *regio nullius diocesis*, kako je nazvana u jednom kasnijem dokumentu iz 1419. godine (Čremošnik, 1955:8). S tim u vezi možemo zaključiti da je papa Inoćentije IV dopustio ovakav razvoj situacije odričući se svake nade u uspjeh svoje misije na prostoru Banovine Bosne, prije svega zbog favoriziranja interesa Ugarske kraljevine (Zilić, *et.al.*, 2023:210).

5. Zanimanje Rimske kurije za vjerske prilike u Bosni

Interesantno je da zanimanje Rimske kurije za crkvene prilike u Bosni za vrijeme pontifikata pape Grgura XII splasnulo, pa se samo u jednom njegovom pismu od 09. novembra 1407. godine, a u vezi s organiziranjem križarske vojne pod zapovjedništvom kralja Sigismunda, kao protivnici spominju Turci, Arijanci, Manihejci i

drugi nevjernici koji obitavaju u „krajevima i stranama carigradskim, u Vlaškoj, Ugarskoj, Bosni, Dalmaciji, Hrvatskoj, Rami, Srbiji, Galiciji, Vladimiriji, Kumaniji i Bugarskoj”. (Raynaldus, 1755:192-193). Iako u navedenom dokumentu papa spominje „bezbožne arijeve, maniheje i druge nevjernike”, ipak je u tom dokumentu riječ o „arijancima”. (Ćošković, 2005:93).

Mada su izvorna svjedočanstva iz vremena pape Martina V nešto brojnija i ona su vrlo uopćena, tako da iz njegove prepiske o vjerskim prilikama na području srednjovjekovne bosanske države, izdvajamo ispravu od 23. augusta 1418. godine kojom je dopustio franjevcima u Bugarskoj, Vlaškoj, Raškoj i Bosni da mogu vršiti pastoralnu službu (Wadding: 1932:343-345).

Više svjetla na vjerske prilike u Bosni baca papino pismo od 17. jula 1421. godine kojim se franjevcima Bosanske vikarije dopušta da mogu zadržati samostan Kobol u Bačkoj dijecezi, što se objašnjava njihovim zaslugama na obraćanju „mnogih šizmatika koji su izmiješani s katolicima u pograničnim krajevima prema Ugarskoj na području Bosne, Raške, Bugarske i Vlaške”. (Fermedžin, 1892:114-115; Wadding: 1932:407-408). Ispravom od 29. augusta 1422. godine papa Martin V je potvrdio franjevcima Bosanske vikarije koji djeluju u Bosni, Raškoj, Bugarskoj i Vlaškoj, povlastice svojih prethodnika (Wadding, 1932:407-408).

Podatke o bosanskom krivovjerju sadrže bule kojima je papa Eugen IV potvrđivao stare ili dodjeljivao franjevcima nove povlastice, ističući pri tom njihove velike zasluge za obraćanje nevjernika i pravoslavnih u tim krajevima, a posebice se navodi Bosna sa svojim heretičkim stanovništvom. Bulom *Post graves expensas* od 25. januara 1444. godine papa je obznanio svim vladarima, crkvenim i svjetovnim dostojanstvenicima, plemstvu, sveštenstvu i narodu kako je Sveta Stolica nakon velikih napora i izdataka postigla crkveno jedinstvo s Grcima, Armencima, Jakobitima, Maronitima, Etiopljanima, Bosancima i mnogim drugim narodima. Od pisama koja je papa Eugen IV uputio kralju Tomašu za razumijevanje složenih vjerskih prilika u njegovoj državi posebice su važna dva od 29. maja 1445. godine i od 30. jula 1446. godine. Prvim pismom je riješio pitanje zakonitosti Tomaševa rođenja, jer je rođen iz vanbračne veze kralja Ostoje (1409.-1418.) s drugom udanom ženom, nakon čega je novoizabrani kralj mogao naslijediti baštinu svoga oca i držati je

kao da je rođen iz zakonita braka, dok je drugim riješio Tomaša bračne veze s tadašnjom njegovom ženom Vojačom, sklopljen po „domovinskom običaju” pod uvjetom „ako mi budeš dobra i vjerna”. Pismom koje je papa Eugen IV uputio 01. septembra 1437. godine fra Nikoli Trogiraninu obavještava ga da je saznao kako se u Donjim Krajima u Bosni širi „neko mrsko krivovjerje” koje bi trebalo istrijebiti prije nego što se proširi i na druge još nezaražene krajeve, što papa stavlja u zadatak spomenutom franjevcu (Stojanović, 1934:151).

Više vrijednih podataka o vjerskim prilikama u bosanskom Kraljevstvu sadrži pismo od 11. novembra 1445. godine kojim je papa nalagao legatu Tommasiniju da ispita čitavu stvar oko Tomaševa sukoba s franjevcima i nađe li da je kralj doista katolik, a manihejci brojni i moćni te da je zbog toga prisiljen iskazivati poštovanje njihovim prvacima, neka naloži franjevcima da kralju ne uskraćuju sakramente kad god ih zatraži (Farlati, 1769:257-258).

Kao što je prethodni navod dragocijen, jer oslikava crkvene prilike u Bosni polovinom četrdesetih godina XV vijeka, za učenje Crkve bosanske važna je, kako navodi Čošković, predodžba koju je o tome imao poglavar Katoličke crkve. On je utvrdio da bosanski heretici „priznaju moć đavlu ravnu svemogućemu Bogu postavljajući dva prva načela, jedno zlih bića, a drugo dobrih; osuđuju Stari zavjet, sakate i kvare Novi zavjet; osuđuju ženidbu, a jela, koja je Bog stvorio na službu ljudima, proglašavaju nečistima”. (Farlati, 1769:257-258).

S obzirom na to da ima više pisama Nikole V u kojima se odražavaju crkvene prilike u Bosni, mnogo je manje svjedočanstava u kojima se govori o Crkvi bosanskoj. Među prvim njegovim pismima, koja u tom smislu svjedoče, su ona od 18. juna 1447. godine kojima je dopustio vojvodi Petru Vojsaliću i kralju Tomašu da mogu uzeti kapelane. Pozitivan odgovor se obrazlaže opravdanim razlozima, za Vojsalića se ponavlja ranija tvrdnja da je „jedini katolik među prvacima Bosanskoga Kraljevstva”, a za Tomaša se navodi kako se „dragovoljno povratio jedinstvu pravovjerne vjere s kršćanima svoga kraljevstva”. (Theiner, 1968:235).

O nastavku saradnje između kralja i pape rječito govore i podaci iz pisma Nikole V od 13. juna 1450. godine kojim papa daje potpuni oprost svima onima koji pođu u rat protiv Osmanlija i

manihejaca, koji Tomaš vodi „za svoju odbranu i obuzdavanje njihove bjesnoće”. (Theiner, 1968:255; Rački, 1869:84). Od svih pisama posebno su važna pisma pape Pija II, od kojih su sačuvana čak 22 pisma u kojima se spominje Bosna. S obzirom na aktualnu političku problematiku u vezi s pripremanjem vojne protiv Osmanlija, većina tih pisama sadrži podatke političkog značaja koji se ne odnose samo na unutrašnje stanje nego i na organiziranje kršćanske lige u kojoj je važno mjesto papa Pio II namijenio kralju Bosne. Od tih pisama izdvajamo ono od 23. marta 1461. godine kojim je papa dopustio kralju da može imati pokretan oltar, (Theiner, 1968:374) kao i bula *Gloriosos Dei* od 07. novembra 1461. godine kojom se udovoljava kraljevoj molbi da se sveti Grgur Čudotvorac proglasi zaštitnikom Bosanskog Kraljevstva (Theiner, 1968:374). U povijesti Crkve bosanske posebno mjesto imaju događaji iz pedesetih godina XV vijeka, kad su se u pridobivanju naklonosti njezinih sljedbenika suparnički nadmetali katolički misionari i pravoslavno svećenstvo.

6. Protjerivanje krstjana i slom Kraljevine Bosne

U srednjovjekovnoj državi Bosni sve do Tomaševih progona bosanskih krstjana, bosanska Crkva je imala najjače i najšire uporište u narodu, tako da je pred same pogrome protiv pripadnika Crkve bosanske, dominikanac Nikola Barbucci iz Drača 31. maja 1459. godine zapisao da u bosanskom kraljevstvu manihejci čine gotovo većinu stanovništva. Interesantno je da se uporedo sa „krstjanima“, odnosno „starcima“ i „gostima“, kao članovima hijerarhije Crkve bosanske, u osmanskim katastarskim defterima potpuno odvojeno javljaju kršćani, katolici i pravoslavci. Krstjani se nigdje ne poistovjećuju s katoličkim i pravoslavnim stanovništvom, a samo nekad dolaze zajedno sa „gebrima“ i „kafirima“ kad se daje sumarni pregled nemuslimanskih poreskih obaveznika, pošto su muslimanski poreski obaveznici bili oporezivani po nešto izmijenjenim kriterijumima, pa se shodno tome posebno iskazivalo oporezivanje muslimana i nemuslimana. Tako su u defterima iz 1468. i 1477. godine označena i bliže popisana sela kao „krstjanska“, pa takvo označavanje ima smisla samo ako se uzme pojam „krstjanin“ kao nešto izdvojeno u odnosu na gro ostalih sela koja su bila kršćanska (Hadžijahić, 1990:58).

Razlog zbog kojeg se određeno zemljište isticalo kao „krstjansko zemljište“ treba tražiti u događajima koji su prethodili osmanskom zauzeću srednjovjekovne Bosne, odnosno u progonima kralja Tomaša koji je u jesen 1459. godine iz Bosne protjerao sve krstjane koji se nisu htjeli pokrstiti, dok su oni koji su ostali u Bosni postali kriptokrstjani. O tome svjedoči papa Pio II u svome *Commentarii rerum memorabilium* sljedećim riječima: „Kralj Bosne, da opere ljagu što je Turcima predano Smederevo i da dadne dokaz svoje (kršćanske) vjere, ili, kako mnogi drže, potaknut pohlepom za novcem, prislio je manihejce, kojih je bilo premnogo u njegovom kraljevstvu, da se isele iz kraljevstva, ostavivši svoju imovinu, ako neće primiti Kristovo krštenje. Oko dvije hiljade pokrstilo ih se, a oko četrdesetih hiljada ili malo više, koji su se tvrdoglavo držali zabluda pobjegli su k Stjepanu, vojvodi bosanske, svome drugu u nevjeri.“ (Šanjek, 2003:147).

U Pijevoj, odnosno Piccolominijevoj zabilješci izričito je znači navedeno da su iz Bosne protjerani manihejci koji su morali ostaviti svoju imovinu, pa su dosljedno tome i zemljišta krstjana došla pod udar Tomaševih progona, koje su prethodile osmanskim osvajanjima. Katolička crkva je prema tvrdnjama Vukšića oživjela u krajevima kojima je Tomaš ovladao poslije njegovog napuštanja „krivovjerja i prihvatanja katoličanstva.“ (Vukšić, 2003:375).

Da su nasilna pokršćavanja i progoni, nezapamćeni u historiji Bosne, doveli krstajne do prisnijih odnosa sa Osmanlijama neposredno svjedoči zapis drugog savremenika, modruškog biskupa Nikole koji je zapisao da su za vrijeme progona „Turci osvojili čitav Ilirik, koji se sad zove Bosna. U tome su ga podupirali bogomilski raskolnici koji su bili pokršteni protiv svoje volje i kojima je bosanski kralj bio povjerio najutvrđenije gradove svoga kraljevstva ne bi li dobročinstvima i častima stekao njihovu vjernost...“ (Hadžijahić, 1990:63).

Iz najranijeg osmanskog perioda u Bosni imamo jedan instruktivan dokument, i to teskeru od 04.-13. maja 1479. godine inspektora carskih hasova u Bosni, izdatu redovnicima samostana u Fojnici, a kojom im je ostavljen jedan vitao kraljeva mlina na Željeznici u Fojnici, i to zato jer je od starine bio u posjedu tih redovnika. Iz navedenog M. Hadžijahić zaključuje da nema razloga da se drugačije postupalo ni sa imovinom bosanske Crkve, pa tako ni krstjanska zemljišta, iako privremeno napuštena nisu

trebala doći pod udar konfiskacije što je moralo biti zabilježeno i u defterima. U tome možemo tražiti pravni smisao isticanja svojstva krstjanske zemlje u defterima, iz kojih možemo iščitati da su se, istina na ograničenom prostoru, krstjani održali sve do kraja XVI vijeka, pa možda i prvih godina XVII vijeka. Shodno tome, Hadžijahić odbacuje Orbinijev navod prema kojem je bosanskih patarena nestalo već 1520. godine (Hadžijahić, 1990:44 i 53).

Kakvo-takvo postojanje bosanskih krstjana možemo pratiti onoliko koliko pratimo i same deftere, tj. do kraja XVI vijeka. Iz tog ugla je zanimljivo da su H. Hasandedić i D. Buturović došli do zaključka prema kojem je na području srednje Neretve bosansko krstjanstvo nestalo uglavnom polovinom XVII vijeka islamizacijom tog kraja. Prilikom razmatranja nestanka bosanske Crkve Hadžijahić smatra da se ne smije izgubiti iz vida ni mogućnost da je jedan dio pripadnika ove Crkve, moguće još u posljednjem periodu njenog djelovanja, odselio u Bugarsku priključivši se tamošnjim pavličanima. Solovjev je zaključio da je „vrlo vjerovatno da su u vrijeme progona bogomila od kralja Stjepana Tomaša od g. 1450. zatim poslije pad Bosne g. 1463. mnoge bogomilske starješine otišle u Bugarsku, gdje su našli utočište kod pristalica srodne sekte.“ Ove migracije bosanskih krstjana su prema M. Hadžijahiću trajale kroz čitavu drugu polovinu XV vijeka, pa moguće i kasnije (Hadžijahić, 1990:55).

Postoji više okolnosti koje upućuju na intenzitet veza bosanskih krstjana i bugarskih pavličana, tako da se posebno u izvorima XVII vijeka spominju bosanske knjige heretičke provenijencije, od kojih su neke, kako je izvještavao katolički biskup u Sofiji, Petar Bogdan Bakšić, pisane u Bosni slavenski ćirilicom za vrijeme kralja Tvrtka. Uz to Hadžijahić dodaje da su postojale i neke liturgijske srodnosti u obredu bosanskih krstjana i pavličana (Hadžijahić, 1990:55).

ZAKLJUČAK

Pluralnost vjerskih prilika na tlu Bosne bila je prisutna još prije seoba naroda, odnosno prije dolaska slavenskih plemena na prostore današnje Bosne i Hercegovine, ali i poslije tih procesa, pa čak i nakon osmanskih osvajanja Bosne u XV vijeku. Za razliku od mnogih evropskih zemalja u Bosni nije dolazilo do potiranja

zatečenih vjerskih opredjeljenja, bilo krstjanskih ili kršćanskih, a razlog tome možemo tražiti upravo u svjetonazoru Crkve bosanske i samosvjesnoj „formuli“ koja je polazila od toga da bilo čije vjersko opredjeljenje u Bosni nije upitno sve dok ne ugrožava opstojnost države Bosne i suverenu vlast njenih Bošnjana.

U srednjovjekovnoj državi Bosni Crkva bosanska je napravila savez sa vlašću koji je prvobitno bio „nevidljiv“, da bi vremenom s jačanjem pritiska Rimske kurije na Bošnjane savez između Crkve bosanske i bosanskih velmoža, banova i kraljeva postajao sve očitiji, jači, vidljiviji i organiziraniji. Jačanje uloge Crkve bosanske koincidira sa jačim i odlučnijim pritiscima Vatikana da u Bosni, *de iure et de facto*, bude ustoličena Bosanska biskupija. Da bi sačuvali svoje pozicije u upravljanju društveno-političkim i ekonomskim prilikama u Bosni Bošnjani su osnažili vezu sa vlastitom vjerskom organizacijom, koja je bila garancija da Bosna neće biti predana na upravu stranim vladarima, odnosno da će o savezima Bosne i stranih država odlučivati isključivo domaći ljudi, Bošnjani. S tim u vezi zaključujemo da je jačanje veze između Crkve bosanske i Banovine/Kraljevine Bosne proporcionalno uticaju pape koji je nastojao da uspostavljanjem Bosanske biskupije srednjovjekovnu državu Bosnu podloži vlasti ugarskog kralja. Tako je Crkva bosanska svojim jačim, odlučnijim i vidljivijim angažmanom u društveno-političkim procesima srednjovjekovne Bosne omogućila bosanskoj vlasteli, dobrim Bošnjanima, da očuvaju vlast na svojim feudalnim posjedima, kao i bosanskim vladarima da stabiliziraju svoju poziciju u Bosni.

Posebno je važno istaknuti da je uticaj Rimske kurije u Bosni predimenzioniran kad je riječ o postojanju Bosanske biskupije i njenog uticaja na prilike u srednjovjekovnoj Bosni i njenoj ulozi u društveno-političkim prilikama Kraljevine Bosne. Zapravo, Bosanska biskupija je s vremena na vrijeme, što milom što silom, inaugurirana u Bosni, iako su banovi/kraljevi Bosne, kao i bosanske velmože, „dobri“ Bošnjani, bivali gorljivi „heretici“, odnosno manihejci, bosanski krstjani, pa čak i kršćani koji bi vješto lavirali između Rimokatoličke crkve i Crkve bosanske, a sve s ciljem očuvanja vlasti i privilegija u srednjovjekovnoj državi Bosni.

LITERATURA

- Fransis Kont, *Sloveni, Retrospektive*, Beograd, 1989.
- Franjo Šanjek, *Crkva i kršćanstvo u Hrvata*, Kršćanska sadašnjost, Zagreb, 1993.
- Saša Mrduljaš, „Teodozijeva podjela Rimskog carstva 395. godine i njezin utjecaj na formiranje zapadnjačke dimenzije hrvatskog i istočnjačke dimenzije srpskog identiteta“, *Nova prisutnost V/3 (2007) – časopis za intelektualna i duhovna pitanja*, Zagreb, 2007.
- Alexander Brückner, *O paganstvu kod starih Slavena*, Knjiga o Balkanu II, Beograd, 1937.
- Muhamed Hadžijahić, *Porijeklo bosanskih Muslimana*, Muslimanska biblioteka, Bosna, Sarajevo, 1990.
- Muhamed Hadžijahić, *Povijest Bosne u IX i X stoljeću*, Preporod, Sarajevo, 2004.
- Adis Zilić, *et. al.* (Nedim Rabić/Enes Dedić/Esad Kurtović/Dženan Dautović/Lejla Nakaš/Edin Bujak/Ema Mazrak), *Srednjovjekovna Bosna*, Institut za historiju Univerziteta u Sarajevu, Sarajevo, 2023.
- Emir O. Filipović, *Bosansko kraljevstvo i Osmansko carstvo (1386-1463)*, Orijentalni institut Univerziteta u Sarajevu, posebna izdanja LVII, Sarajevo, 2019.
- Dubravko Lovrenović, *Na klizištu povijesti – Sveta kruna ugarska i Sveta kruna bosanska (1387-1463)*, SYNOPSIS, Zagreb-Sarajevo, 2006.
- Lejla Nakaš, „Pluralitet bosanske pismenosti“, *Forum Bosnae*, br. 57, Međunarodni forum Bosna, Sarajevo, 2012.
- Adis Zilić, *Politički odnosi s Bizantom, Ugarskom, papstvom, Srbijom i Dubrovnikom* <https://stav.ba/vijest/zilic-politicki-odnosi-s-bizantom-ugarskom-papstvom-srbijom-i-dubrovnikom/25992> (15.05.2024.)
- Lejla Nakaš/Drago Župarić/Ana Lalić/Dženan Dautović/Esad Kurtović, *Pismo Teobalda, legata pape Aleksandra III Banu Kulinu*, Zadar, 1180. godine, *Codex Diplomaticus Regni Bosnae-povelje i pisma stare bosanske države*, Mladinska knjiga, Sarajevo, 2018.

- Mustafa Imamović, *Historija države i prava Bosne i Hercegovine*, Pravni fakultet Univerziteta u Sarajevu, Magistrat, Sarajevo, 2001.
- Augustino Theiner, *Stari povijesni spomenici ugarske crkve (Vetera Monumenta Historica Hungariam Sacram Illustrantia I-II)*, 1859/1862.
- Suad Haznadarević/Emir Medanhodžić, *Od Batona do Kulina – skrivena historija Bosne*, Fondacija Čuvari baštine Bassania, Sarajevo, 2023.
- Eusebius Fermendžin, *Acta Bosnae potissimum ecclesiastica cum insertis editorum documentorum regestis ab anno 925 usque an annum 1752*, Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti, Zagreb, 1892.
- Hakija Zoranić, *O etnogenezi Bošnjana – Bošnjaka*, Svjetlost, Sarajevo, 2009.
- Enciklopedija Jugoslavije*, sveska 2, Zagreb, 1982.
- Srećko Đaja, *Katoličanstvo u Bosni i Hercegovini od najstarijih vremena*, Napredak, Sarajevo, 1997.
- Sima M. Ćirković, „Bosanski patareni i zapadne hereze“, *Prilozi br. 49*, Univerzitet u Sarajevu – Institut za historiju, Sarajevo, 2020.
- Tadija Smičiklas, *Codex diplomaticus regni Croatiae, Dalmatiae et Slavoniae III*, Zagreb: JAZU, 1905.
- Dženan Dautović, „The Papacy and Marriage Practices in Medieval Bosnia“, Published in: Dženan Dautović/Emir O. Filipović/Neven Isailović, *Medieval Bosnia and South-East European Relations. Political, Religious, and Cultural Life at the Adriatic Crossroads*, ARC Humanities Press, Leeds 2019.
- Augustino Theiner, *Vetera Monumenta Slavorum Meridionalium Historiam Illustrantia*, br. 10, tom I, Typis Vaticanis, Rim, 1863, 6, prijevod u: Franjo Šanjek, *Bosansko-humski krstjani u povijesnim vrelima (13.-15. st.)*, Barbat, br. 2, Zagreb, 2003.
- Salih Jalimam, *Djelatnost dominikanaca u srednjovjekovnoj Bosni*, IPP Hamidović, Tuzla, 1999.
- Peter Landau, *Ius patronatus: Studien zur Entwicklung des Patronats in Dekretalenrecht und der Kanonistik des 12. und 13. Jahrhunderts*, Böhlau, Köln, 1975.

- Dubravko Lovrenović, „Translatio sedis i uspostava novog konfesionalnog identiteta u srednjovjekovnoj Bosni (Neke istraživačke pretpostavke)”, *Zbornik radova sa znanstvenog skupa u povodu 150. obljetnice samostana u Gučkoj Gori, održanog 25. i 26. rujna 2009. u Gučkoj Gori*, Guča Gora, Franjevački samostan u Gučkoj Gori, Sarajevo, Kulturno-povijesni institut provincije Bosne Srebrene, 2010.
- Gregor Čremošnik, „Ostaci arhiva Bosanske franjevačke vikarije“, *Radovi naučnog društva NR BiH, br. 3*, Sarajevo, 1955.
- Odorico Raynaldus, *Annales ecclesiastici ab anno 1198. ubi desinit Cardinalis Baronius, I-XII*, Lucae, 1747-1755.
- Ferdo Šišić, *Vojvoda Hrvoje Vukčić Hrvatinić i njegovo doba (1350.-1416.)*, Zagreb 1902.
- Ferdo Šišić, *Poviest Hrvata za kraljeva iz doma Arpadovića (1202-1301), Prvi dio, Od Kolomana do Ladislava III*, Zagreb 1944.
- Luke Wadding, *Annales Minorum seu trium ordinum a. s. Francisco institutorum, VIII-XIII, Ad Claras Aquas (Quaracchi), Prope Florentiam* 1932.
- Vigilius Greiderer, *Germania Franciscana, seu chronicon geographo-historicum ordinis S. P. Francisci in Germania*, tomus I, Oeniponte 1777.
- Franciscus-Florianus Nedić, *Monumenta privilegiorum, concessionum, gratiarum et favorum Provinciae Bosnae Argentinae*, Vucovarini 1886.
- Euzebijer Fermentžin, *Acta Bosnae potissimum ecclesiastica cum insertis editorum documentorum regestis ab anno 925 usque ad annum 1725*, Monumenta spectantia historiam Slavorum meridionalium, XXIII, Zagreb 1892.
- Ljubomir Stojanović, *Stare srpske povelje i pisma II*, Zbornik za istoriju, jezik i književnost srpskog naroda, Prvo odelenje, Knjiga 2, Beograd - Sremski Karlovci 1934.
- Daniele Farlati, *Illyricum sacrum, IV. (Ecclesiae suffraganeae metropolis spalatesis)*, Venetiis 1769. IV.
- Dominik Mandić, *Bosna i Hercegovina, Povjesnokritička istraživanja; II - Bogomilska crkva bosanskih krstjana*, Chicago, III, 1962.

- Augustin Theiner, *Vetera monumenta historica Hungariam sacram illustrantia*, I-II, Osnabrück 1968.
- Muhamed Hadžijahić, *Porijeklo bosanskih Muslimana*, Muslimanska biblioteka, Bosna, Sarajevo, 1990.
- Franjo Šanjek, *Bosansko-humski krstjani u povijesnim vrelima (13.-15. st.)*, Barbat, Zagreb, 2003.
- Tomo Vukšić, „Papa Pio II (1458.-1464.) i kralj Tomaš (1443.-1461.) – prilog proučavanju međuvjerskih odnosa u Bosni i Humu polovicom 15. st.“, *Vrhbosnensia*, god. VII (2003), br. 2, Katolički bogoslovni fakultet Univerziteta u Sarajevu
- Sima M. Ćirković, „Bosanski patareni i zapadne hereze“, *Prilozi* br. 49, Univerzitet u Sarajevu – Institut za historiju, Sarajevo, 2020.
- Pejo Ćošković, *Crkva bosanska u XV stoljeću*, Historijske monografije, knjiga 2, Institut za istoriju, Univerzitet u Sarajevu, 2005.
- M. Tajib Okić, „Jedna fetva o Sariju Saltuku“, *Znakovi vremena*, br. 24, Vol. 7, Institut Ibn Sina, Sarajevo, ljeto, 2004.
- İcmāli ahawāli āli Selcuk ber mūcibi nakli Oğuzname-i Seyyid Lokman, J. J. W. Lagus, SeidLocmani ex libro Turcico qui Oghuzname inscribitur excerpta, Helsingfors, 1854.
- Franjo Šanjek, *Bosansko-hercegovački krstjani i katarsko-dualistički pokret u srednjem vijeku*, Kršćanska sadašnjost, Zagreb, 1975.
- Noel Malcolm, *Povijest Bosne*, Buybook, Zagreb-Sarajevo, 2011.
- Jaroslav Šidak, „O vjerodostojnosti isprave bosanskog bana Tvrtka Stjepanu Rajkoviću“, *Studije o Crkvi bosanskoj i bogumilstvu*, Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu, Zagreb, 1954.
- Nada Klaić, *Srednjovjekovna Bosna, politički položaj bosanskih vladara do Tvrtkove krunidbe 1377. godine*, Eminex, Zagreb, 1994.
- Dženan Dautović, „Regio Nullius Dioecesis: Kako je Bosna ostala bez biskupije? Procesi i posljedice“, u: *Prijelomne godine bosanskohercegovačke prošlosti*, Vol. 1, (ur. Sedad Bešlija), Institut za historiju, Sarajevo, 2021.

- Dejan Zadro, „,,Katarsko-dualistički pokret“ na istočnoj obali Jadrana i heretička Bosna“, *Pro Tempore*, god. 2, br. 2, 2005.
- Dženan Dautović/Enes Dedić, „Povelja kralja Tvrtka I Kotromanića Dubrovniku (Žrnovnice, 10. april 1378 – Trstivnica, 17. juni 1378)“, *Godišnjak/Jahrbuch* 2016.

THE QUESTION OF THE EXISTENCE OF THE BISHOP IN THE MEDIEVAL STATE OF BOSNIA

Huseinspahić Ajdin, PhD

Abstract

The present-day territory of Bosnia and Herzegovina, where the Slavs moved, was the target of large migrations of peoples from the 4th to the 7th century. Arriving in the new country, the South Slavs found an indigenous population that, among other things, already had a very colorful religious life. In fact, the South Slavs found a certain religious dualism since it was the period of development of late antique Christianity, which was in the phase of gradual suppression of the Illyrian, Gothic, etc. polytheistic cults mostly inherited or taken over from the period of pre-Christian ancient Rome. This chronological overview of the development of religious conditions in Bosnia after the 6th century, which we will give below, should provide a quality basis for understanding the intertwining of different religious teachings in the territory of Bosnia, as well as the religious organizations that existed and worked there in a specific symbiosis and coexistence, but not love, like few places in Europe of that period, which was characterized by religious exclusivity.

In this paper, we will give an overview of the development of religious life in the area of Bosnia and Herzegovina, about which there are conflicting views. The key difference between these views is that the first group of authors believes that there was a Bosnian diocese, while the Bosnian Church dominated for only one century, while the second group of authors assumes that the Bosnian Church was the only religious organization that existed in Bosnia, and that until the fall of Bosnia under Ottoman rule, after which, only thanks to the Ottoman millet system, the Bosniaks „krstjani“ coexist, i.e. Manichean faith, Bosniaks of the Catholic faith, Bosniaks of the Orthodox faith and Bosniaks of the Islamic faith.

Key words: religion, Bosniaks, medieval Bosnia